

Жайлаубаева Куралай

**КАЗАК ТИЛИН БАШКА ПРЕДМЕТТЕР МЕНЕН ИНТЕГРАЦИЯЛАП
ОКУТУУНУН МОДЕЛИ, АНЫН ТАЛАПТАРЫ ЖАНА ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУНУН
ПРАКТИКАЛЫК МААНИ-МАҢЫЗЫ ТУУРАЛУУ**

Жайлаубаева Куралай

**МОДЕЛЬ ИНТЕГРИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА
С ДРУГИМИ ПРЕДМЕТАМИ, ЕГО ТРЕБОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИЯ
ПРАКТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ**

Zhailaubaeva Kuralai

**THE INTEGRATED MODEL OF TEACHING THE KAZAKH
LANGUAGE WITH OTHER SUBJECTS, ITS ESSENCE AND PRACTICAL
IMPLEMENTATION REQUIREMENTS**

УДК:372/96.32

Бул мақалада казак тилин башка предметтер менен интеграциялап окутуунун модели, анын талаптары жана жүзөгө ашыруунун практикалык маани-маңызы тууралуу баяндалган.

Билим берүү тармагындагы интеграция процессин системалуу кубулуш болу менен катар психологиялык жана педагогикалык өнүгтөн талдоо жасоону талап кылган маселе экени дамаамат айтылып келүүдө. Интегративдүү негизде билим берүүнүн максаты – курчап турган чөйрө тууралуу окуучунун аң-сезиминде бүтүн бир көрүнүштү калыптандыруу. Сабакты башка предметтер менен байланышта жеткиликтүү окутуу окуучулардын ойлоосун чындайт, өнүктүрөт. Алардын психологиялык өзгөчүлүктөрүн аныктоого да мүмкүндүк туулат. Себеби ар окуучунун ар предметти өздөштүрүүсү ар түрлүү болот. Бир сабакты өтө жакшы өздөштүргөн балага экинчи предметти өздөштүрүү кыйынга турушу мүмкүн. Ошол негизден алганда, предметтерди тогоштуруп өздөштүрүү окуучунун мүмкүндүктөрүн ачылышына түрткү болот. Себеби интеграция жөн гана жеке бөлчөктөрдүн бүтүнгө биригүүсү гана эмес, ошондой эле сандык жана сапаттык көрсөткүчтөргө жетелей турган ар түрлүү деңгээли бар маселе.

Өзгө тилдүү аудиториянын 8-классындагы казак тили предметин бир нече предметтер менен тогоштуруп окутуу – бүгүнкү күндүн талабынан улам чыгып жаткан маселе. Азыркы кездеги педагогикалык билим берүү системасында келе жаткан инновациялык процесс интеллектуалдык деңгээли жогору, билимдүү инсанды өстүрүүдө зарыл болоору белгилүү. Предметтердин ар тараптуу болушу мектепте билимдин терең болуусуна шарт түзөрү, предметтерди сабак процессинде бири-бири менен байланыштырып окутуу окуучунун билим, акыл эмгегинин маданиятынын деңгээлинин өсүшүнө таасирин тийгизет.

Бүгүнкү күндө педагогика тармагындагы кээ бир чечилбеген маселелерди мурунку методикалык

ыкмалар менен чечүү кыйынчылыкты туудурат. Ошондуктан сабак процессинде билим берүү системасынын пайдалуу жана жаңы ыкмаларын колдоно билүү кажет.

Азыркы кездеги предметтерди интеграциялоо процессин жаңы педагогикалык технологиялардын деңгээлин өсүшүн талап кылат. Аны менен бирге, предметтерди интеграциялоо маселеси белгилүү бир окуу предметтерин системалуу үйрөтүп, башка да предметтердин методикалык, теориялык мыйзамдарын кошо окутуудан көрүнөт. Бул билимдин жаңы сапаттуу түрүнүн пайда болушуна жана жалпы илимий түшүнүктөр менен категориялардын, ыкмалардын пайда болушуна алып келет. Предметтер аралык интеграцияны предметтик интеграция толуктайт.

Алматы шаарындагы №113 лингвистикалык гимназияда казак тилин башка предметтер менен интеграциялап окутуу бир нече багытта жүргүзүлдү. Орус мектебинин 8-класстарында казак тилин башка предметтер менен байланыштырып, тогоштуруп окутуу билим мазмунун тыянактуу өздөштүрүүнүн башкы жолдорунун бири болуп эсептелерин сынообузда байкадык.

Интеграцияланган сабактарды өткөрүү тууралуу пикир мектептеги окутулган сабактардын мазмунун бир-бирине жакындыгынан улам чыгып жатканы белгилүү. Азыркы педагогикадагы негизги милдеттердин бири – окуучунун кабылдоосунда ар бир предметен алган негизги билимдерди – табият менен коом, алардын коомдогу орду тууралуу кенен түшүнүк берүү. Орто мектепте предметтерди байланыштырып окутуу аркылуу баланын кыялындагы келечекте ала турган адистигине карабастан, ар тараптуу билим берүүгө болот. Ал үчүн мектепте окутулган предметтерди өз алдынча жакшы өздөштүрө билүүсү кажет.

Педагогикада окуучуга, адатта, үч талап коюлат:

– мугалимдин багыт берүүсү менен сунушталган тапшырмаларды окуучунун изденүүчүлүгү менен окуп-үйрөнө билүүсү;

- жөнөкөй иликтөө менен иш түрлөрүн аткара алуу;
- адабий чыгармалардын ички мазмундук-тематикалык байланышын ажырата билүү.

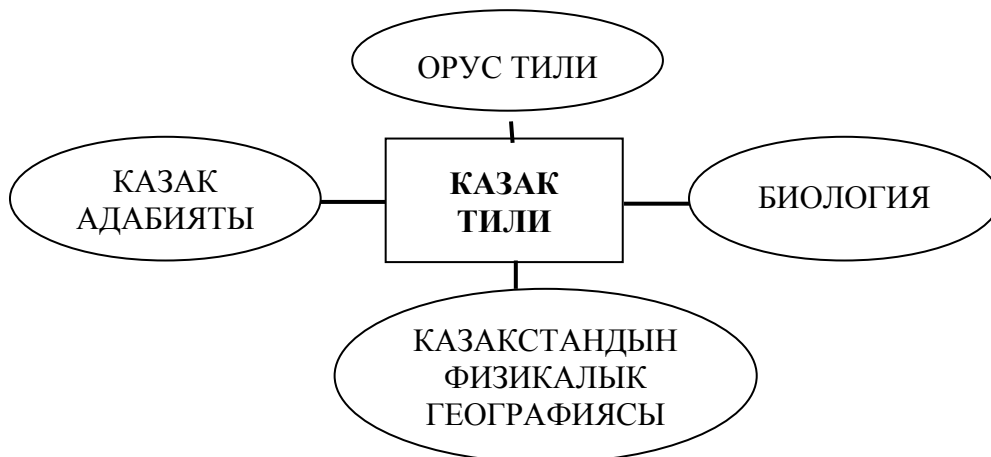
Алматы шаарындагы, жогоруда айтып өткөн, №113 лингвистикалык мектеп-гимназиясында гуманитардык-эстетикалык багытта окутула турган предметтер менен техникалык багытта окутула турган предметтерди интеграциялап окутуу маселесин атайын методикалык кеңеште пландаштырдык. Мындан башка да алдын менен окуу жылынын башында ар бир кафедранын мугалимдери 5-8, 9-11-класстарында окутула турган предметтердин билим берүү стандарттарын негиз кылып алып талкуулаганбыз. Окуу программаларын, окуу темаларын, күндөлүк пландарын талдаганбыз. Предметтерди тогоштуруп окутуу маселелерин бирге чекенбиз. Мындай алдын ала пландаштыруу темаларга байланыштуу окутула турган бир нече предметти бириктирип өтүүгө жакшыгө мүмкүндүк берет. Атапайтсак: сүрөт менен музыка; адабият менен тарых; орус тили менен казак тили; чет тили менен орус тили ж.б.

Предметтерди өз ара минтип байланыштырып

окутуу окуучуларга казак тили предметинен өтүлө турган темаларды башка предметтердин материалдары аркылуу өздөштүрүүгө жол ачат. Бул окуучунун алган билимдерин өз ара байланыштырууга мүмкүндүк берет. Аны менен бирге, билимдерин тереңдетет. Окуучунун предметке деген кызуугусун арттырат.

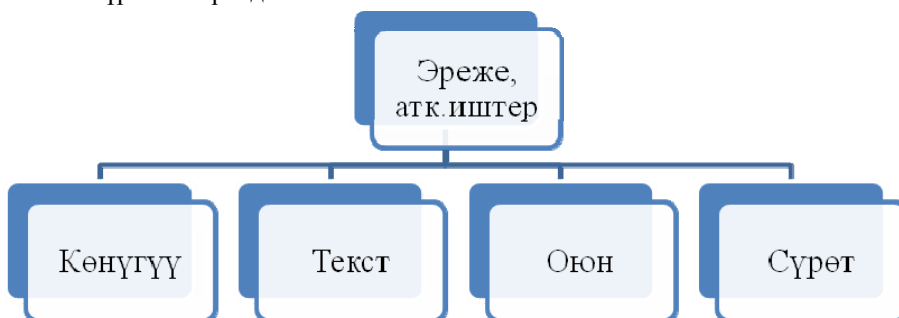
Иликтөө жумушунда казак тили боюнча бериле турган билим мазмунун 8-класста окутула турган башка предметтер менен интеграциялоо аркылуу бирдикте өздөштүрүү үчүн жогоруда көрсөтүлгөн предметтер тандалып алынды.

Предметтерди интеграциялап окутуу системасын пайдаланууда окуучунун оюн өстүрүүдөгү жетишкендиктерге багытталган иш-аракетти уюштуруу, интеграцияланган сабакта коюлган маселени бөлүктөргө бөлүп алуу негизги ролду аткарат. Ушундай тапшырмалардын алкагында баланын турмушу, таалим-тарбиясы, билими үчүн мааниси жогору маселе болуусу тийиш. Алар аркылуу мектептеги мазмуну гана эмес, теги жагынан да бири-бирине окшош предметтерди блокко чогултуу жалпы мазмунга бириктирүү мааниси дагы бирге чечилет (Сүрөт №1).

Сүрөт № 1. Казак тилинин башка предметтер менен байланышы

Казак тилин өздөштүрүүдө жогоруда сөз болгон предметтердин материалдары бир багытка, бир мазмунга камтылат. Төмөндө казак тили менен казак адабиятынын темаларын өздөштүрүү үчүн аткарылуучу иштин түрлөрүнүн тартиби 3.2-сүрөттө каралды:

Сүрөт №2. Казак адабияты предмети менен казак тилин байланыштырып окутуу

Иштин тартиби:

1) Көнүгүү аркылуу теманы өздөштүрүү.

Окуучуларга теманы түшүндүрүүдө көнүгүү иштеринин ролу чоң. Мугалим китеп менен программага шайкеш келген, типтүү, анан да көлөмдүү, терең билимди окуучулардын аң-сезимине сиңгидей жеткирбесе, көнүгүү иштерин аткартпаса, ал көпкө эсте калбайт, тез унутулат. Ошондуктан да, мугалим окуучуларга сапаттуу, терең, туруктуу билим берем десе, көнүгүү иштерин ырааттуу жүргүзүүсү керек. Мисалы:

– белгилүү бир көнүгүүнү аткаруу үчүн окуучулардын ошол көнүгүүнү аткаруу үчүн теориялык-практикалык билими болушу шарт;

– окуучулар көнүгүүнү аткаруунун зарылчылыгын, пайдасын түшүнсө гана аны ойлонуп аткарат. Ойлоону менен бирге, аткарылган көнүгүүлөр гана тема тууралуу түшүнүк алышына жардам берет;

– көнүгүү окуучунун кызыгуусун, ынтаасын, ыкласын арттырууга тийиш;

– көнүгүү окуучунун көңүлүн өзүнө тарткандай болушу керек;

– көнүгүү капысынан болбой, белгилүү бир система менен аткарылышы керек;

– көнүгүү ар түрдүү болуусу кажет;

– көнүгүү аткарууда өтүлгөн материалга гана негизделбей, мурун өтүлгөн кээ бир материалды да камтуусу керек;

– көнүгүүнү аткаруу окуучулардын көп убактысын албоого тийиш;

– чыгармачылык көнүгүүлөр көбүрөөк камтылганы жөн;

– ар көнүгүү окуучунун эмгегинин натыйжасын көрсөтүүгө багытталууга тийиш.

Ушундай багыттагы бир сабакка коюлган конкреттүү тапшырмаларды мисалга тарталы: коюлган суроолорго жооп бериңиз:

1) Сиздин сүйүктүү предметиңиз кайсы сабак?

2) Эмне себептен аны сүйүктүү деп эсептейсиз?

3) «Бакыт кушу» жомогундагы Казангап үчүн эмне сүйүктүү?

4) «Менин сүйүктүү предметим» темасында ой толгоонузду жазыңыз.

Максаты: Окуучунун оюн жеткире айтууга үйрөтүү.

Натыйжасы: Тапшырманы аткаруу учурунда кошумча маалымат издейбиз. Адабият предметинен өткөн темаларды эске түшүрөбүз. Суроого жооп берүү үчүн кечээги тапшырманы башынан аягына чейин эске түшүрөбүз. Окуучу оюн ой толгоо түрүндө жазууга аракеттенет.

2) **Көнүгүү:**

Таудан мунарттын үйсан тарланым,

Саган ұсынсамколымжестерме,

Арызымайтсамөтөрме,

Арыстанышкөпболды-ау

Саган де менцарманым!

Кершиыгым, кербезгм!

Кзргскедейшан досым,

Нүландайаңы дауыстым! (Махамбет Өтөмүлү)

1-тапшырма. Салыштырууларды таап, маанисин түшүндүрүңүз.

2-тапшырма. Аларды катыштырып сүйлөм түзүңүз.

3-тапшырма. Махамбет тууралуу жаныңыздагы адам менен баарлашыңыз.

Максаты: адабият теориясынан өткөн маалыматты эсте жакшы сактоо.

Натыйжасы: Махамбеттин өмүрү тууралуу маалыматтарды кайталоо, аныктоо аркылуу маанисин түшүнүү.

2) **Текст аркылуу казак тилин адабият сабагы менен байланыштырып өздөштүрүү.**

Текст материалдарынын далилдүү, так, туура жана мазмундуу курулушу жана грамматикалык материалдардан өтүлгөн формалардын катышы окуучулардын түшүнүүгө болгон ынтаасын арттырат. Илимпоздор мындай тексттердин маанимаңызынын жогорулугун баса көрсөтүшөт. Анткени, алардын мазмунунда коомдун бардык тармактарынан маалыматтар менен фактылар кездешет.

Р.С.Рахметова синтаксисти окутууга байланыштуу тексттин бир нече түрүн сунуш кылып, тексттин функциясы тууралуу мындай деген: «Тексттин өз ара грамматикалык, семантикалык, логикалык байланышты түзгөн тилдик бирдиктердин маанисин ачуу тексттеги негизги идеяга багытталган көркөмдүк дүйнөсүн таанууга мүмкүндүк жаратат. Текст эң жогорку коммуникативдик бирдик болуп эсептелет. Тексттин жалпы коммуникативдик стратегиясы, семантикасы анын коммуникативдик милдети менен тыгыз байланыштуу. Текст таанып-билүүчүлүк, маалыматтык, прагматикалык ж.б. функцияларды ич ара байланышта аткарат. Тексттеги сүйлөмдөр, алардын орун алуу тартиби, тыныш белгилери ж.б бардыгы тексттеги негизги ойду жеткирүүгө кызмат кылат.

Текстте ой эки түрлүү жол менен берилиши мүмкүн. Ошондуктан бир текстте бир нече ой берилет (Р.С.Рахметова. Казак тилинин синтаксисин катыштык-таанымдык принциптен карап окутуунун илимий-методикалык негиздери. (ЖОЖ филолог адистиктери үчүн) п.и.д даражасын алуу үчүн жаз. диссер. автореф. – Алматы, 2010).

Текстен кийинки аткалыла турган тапшырмалар окуучуну түздөн-түз карым-катнашка акырындап өтүүгө жетилтет. Окуучулар тапшырмаларды аткаруу аркылуу билимдерин тереңдетет. Сунушталган маалыматты тандап колдонууга үйрөнүү менен, окуучулар тексттин мазмунун өздөштүрүүгө тырышат.

Текст боюнча сунушталган тапшырмалардын үлгүсү:

Бакыт кушу

Казангап бүр күнү уктап жатып түш көрөт. Түшүндө башына күн, бутуна ай тууп, кашында эки кочкор сүзүшүп жаткан экен. Казангап эки кочкорду ажыратайын, антпесе, сүзүшө берсе, баштары жарылса, бай мени урушат - деген ой менен кыйкырып тура калам дегенде өз үнүнөн чочуп

ойгонду. Таң атып, эл турду. Казангап Асаубайга түшүн айтат. Асаубай кызыгып угуп турду да, «Маза ошол түшүндү сат. Төрт түлүк малдан канча алсаң да берейин» деди. Казангап «мүмкүн сатсам сатармын, жообун үч күндөн кийин берем» деп козусун айдап кете берди. [Казак адабияты. Хрестоматия. Орус мектептеринин 8-класс үчүн окуу куралы. Курасат Курманбаев, А.Рауандина. – Алматы: Билим, 2004. – 104 б.]

1-тапшырма. Тексттешоюна арменена аяктагыла.

2-тапшырма. Түшкө ишенесиңерби? Парталашыңыз менен сүйлөшүңүз.

3-тапшырма. Тексттеги тыныш белгилердин коюлуш жайын айтып бергиле.

4-тапшырма. Жомок кандай аяктайт, ушул тууралуу жазгыла.

Таанып-билүүчүлүк функция: окучу элдин турмушунда түштүн өзгөчө роль аткарынын байкап билет.

Маалыматтык функция: тыныш белгилери тууралуу билген маалыматын дагы да толуктайт.

Өсемпаз болма эрнеге

Өнерпаз болсаң, аркалан

Сен де – бир кірпіш дүниеге,

Қайратпен ақыл жолга бар

Өсемпаз болма эрнеге

Әділет, шапқаткімде бар,

Кетігін тап та бар қалан!

Қашқанга да қуғанға.

Солжарасартуғанға (Абай).

1- Ыр саптарынын ордун ирети менен алмаштыргыла.

2- Силер турмуштан өз ордуңарды кантип табысыңар?

3-тапшырма. «Мен тандаган кесип» деген темада чакан текст түзгүлө. Текст боюнча суроолорду даярдагыла.

Таанып-билүүчүлүк функциясы: Абайдын ырын эстерине түшүрүү аркылуу, ар адамдын турмуштан өз ордун табышы кыйын экенин сезишет. Берилген тема боюнча текст түзүү аларга оңойго турбайт. Ал ой жүгүртүүнү талап кылат. Ошол аркылуу таанып-билүүчүлүк жөндөмдөрүн чындайт.

Маалыматтык функциясы: Ырды ирети менен жайгаштыруу жатабаган окуучуларга кыйындык туудурат. Ошондуктан ал маалымат издейт, парталашынан сурайт. Бул окуучунун ойлоо жөндөмүн жогорулатууга көмөктөшөт.

Акан сери

Учу-кыйыры жок сары дарыядай Сары-Арканын ортосунда аралдай көгөргөн Көкчө-Тоо, Абылайдын ордосу курулган. Кененсары Ноорубайга мекен болгон Көкчө-Тоо алаштын акындарынын да

ордосундай жер эле. Соңку 50-60 жыл ичинде алты алашка аты чыккан акындарыбыздын бир далайы ошол Көкчө-Тоонун койнунда туулуп-өскөн. «Кең сабанын доошундай, Бертагынын баласы Орунбай», эки аяктуу адамдын тилмери, улуу тилдүү азиз Жөжө, Тойлубай бийдин уулу Арстан, үнү зарлуу Атыгай, азиз Токжан, терең ойлуу Атыгай чал, обонго көкөлөгөн добуш салган Бир жан сал, өмүрү жомоктогудай керемет Акан сери – ушулардын бары ошол Көкчөнүн койнунда туулуп-өскөн акындар. Бул акындардын ичинде адамдын назарын өзүнө оодарып алчусу – Акан сери. Кебинин сулуулугу, тереңдиги менен дебейбиз, өмүрүнүн сулуулугу менен даңктайбыз.

Акандын өмүрү – жомоктогу өмүрдөй. Суудай сулуу, желдей жеңил, жаамы журтка маалым, табышмактуу өмүр. Кооз кийим, күлүк ат, кумайык, алгыр бүркүт Аканда болгон. 15-20 жигитти өзү тарбиялап жигит кылып алган. Ошол жигиттердин алдында жүргөндө кол башчыга окшошуп калчу. Бирде боз ат минип, ак кийген, бирде кара ат минип, кара кийим кийген. Бирөөсү тор атка минип, күрөң кийинген. Башында – булактаган үкү, колунда – домбура, көмөкөйүндө – обон. Жигиттердин баары балбан, баары ырчу. Бирок Акандын үнү өзгөчө (М.Жумабаев).

1- Тексттеги жай сүйлөмдөрдү көчүрүп жазып, анын ичиндеги айкындооч мүчөлөргө талдоо жасап, кандай жасалганын түшүндүрүп бериңиз.

2- Акан Сери тууралуу маалыматтарды ойлегинен өткөрүп, өзүңүз билген маалыматтар менен толуктаңыз. Адабияттан Акан Сери тууралуу өтүлгөн материалдар менен байланыштырыңыз.

3-тапшырма: «Акандын өмүрү – жомоктогудай өмүр» деген темада чакан аңгеме даярдаңыз.

4-тапшырма: Тексттин мазмунун маанилик бөлүктөргө бөлүп, ат коюңуз. Ал темалардын коюлуш себептерин түшүндүрүңүз.

5-тапшырма: Коңшуңуз Акан Сери тууралуу, анын «Сырымбет», «Балкадиша» ырларынын тегерегинде бир нече диалог куруңуз.

Таанып-билүүчүлүк функциясы: акындын өмүрү тууралуу маалыматты толуктоо.

Маалыматтык функциясы: Адабият предметинен өтүлгөн материалдарды эске түшүрүү аркылуу маалымат алат. Даяр маалыматты туура колдонууну үйрөнүү.

Мына ушундай ыкмалар менен сабак өткөндө гана бир сабактан бир нече багыттагы таанып-билүүчүлүк, тарбия берүүчүлүк жана өнүктүрүүчүлүк багыттагы бай жана ар тараптуу билим берүүнүн оптималдуу жолун табууга болот.

Рецензент: п.и.к., профессор Муратов А.